

ALABÁN FERENC

Az irodalmi regionalizmus és a valóság generációs színei

Jegyzetek kisebbségi irodalmunk értelmezéséről a valóság
tükrében

„A Kárpát-medence, mi több, Közép-Európa és egész Európa kulturális régiókból épül fel, s alighanem a szellemnek és a hagyománynak ez a színes és gazdag mozaikja alkotja Európa lelkét...”

P. B. nyomán

Identitás- és magatartásformák

A magyar irodalmi regionalizmus keretében – kissé leegyszerűsítve – Magyarország határain belüli és határon túli formákról beszélhetünk. S bár közsímet, hogy a magyar kultúrán és irodalmon belül a történelem során kevésbé alakultak ki a regionális decentralizációnak olyan meghatározó intézményei és tradíciói, amelyek Európa fejlettebb nyugati és déli részén található, magyar vonatkozásban is létrejöttek sajátos jegyeket hordozó kulturális régiók. Az ország határain belül például a dunántúli, az alföldi, az ország határain kívül például az erdélyi, a felvidéki szellemiséget meg lehetett és meg lehet ma is különböztetni sajátos jellegénél fogva. Ezek a sajátos jegyek jelen vannak közvetett vagy közvetlen módon az irodalomban, a művészetekben és többek között abban a „közkultúrában” is, amely a mindennapi életben, az egyes társadalmi rétegek és csoportok gondolkodásmódjában, ízlésében, értékszemléletében és egész mentalitásában megfigyelhetők. Az európai kultúrában és irodalmi közegben létrejövő regionális irányzatok („Heimatchichtung”, „régionalisme”...) főként német és francia körben mindig valamilyen hagyományos tájegység szellemiségét, történelmi, illetve kulturális identitását kívánták tudatosan kifejezni (Bajorország, Poroszország a németeknél, Breton, Provanszál stb. a franciáknál).

A magyar irodalom története során – eltérően a német és francia közegtől és példáktól – kissé szokatlan az írók és az irodalmi művek regionális aspektusú szemlélete és vizsgálata, bár el kell ismerni, hogy a fejlődés során szokás volt megkülönböztetni a „helyi színeket”, a történelmi és kulturális hagyományokat és sajátosságokat. Bizonyára a magyar viszonyok relatív elmaradottsága is közrejátszott

1 Vahot Imre tanulmányát többen idézik munkájukban, így pl. Pomogáts Béla *A kulturális regionalizmus* című tanulmányában (Kisebbségtudományi Szemle, 1991, 2. évf. 2. sz.), továbbá Tüskés Tibor *Pannóniai változatok* (Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1977, 416.) című és Szabó Zoltán *Szerelmes földrajz* (lírai útirajz, Nyugat, Bp. 1942; Occidental Press, Washington, 1963, 196, 1981, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1988, Osiris Kiadó, Bp. 1999) című kötetében.

ebben, a fejlettebb és polgárosultabb nyugattal szemben. Megjegyezzük, hogy magyar vonatkozásban voltak különböző szintű „megkülönböztetések” már a 19. században, s egy Vahot Imre-tanulmányban a magyar irodalom három regionális hagyománya, karaktere lett elkülönítve, melynek értelmében a „dunai” költők inkább epikusak, a „tiszaiak” drámaiak, a „felvidékiek” viszont lírai jellegzetességükkel tűnnek ki (*Dunai és tiszai költők és Kazinczy Ferenc műiskolája*)¹. Vahot volt az, aki először tett kísérletet a nemzeti irodalom szellemi régióinak körülhatárolására és az általa megkülönböztetett három régió karakterjegyeinek leírására. Ő – földrajzi értelemben szemléletesen és szellemi tekintetben jelképesen – piramisként láttatja a magyar irodalom topografikus alkatát: a csúcs Kazinczy szűkebb páttriája, a Hegyalja, le egészen a Mátra vidékéig, a talapzat két végpontja pedig a Balaton tája, illetve a Tiszán túl, azaz Debrecen vidéke. Vagyis, már ebben a XIX. század közepén született, még oly elnagyolt kategorizálásban is fölismerhető a magyar irodalom két jellegzetes és meghatározóan sajátos szellemi tája, két karakteres spirituális irányultsága, a „szelíd és mediterrán Pannónia”, valamint a „szilaj alföldi Hungária”.

Kiegészíthetjük a felvázolt képet azzal, hogy Vahot műve nemcsak a magyar tájirodalom föltérképezésének első dokumentuma, hanem olyan kezdeményezés, ami minden további hasonló ihletésű és tárgyú mű irányadó alapját is jelentette. Merthogy a XX. században sorrendre születtek a magyar nemzeti irodalom táji-szemleli tagolódását immár pontosabban, árnyaltabban meghatározó művek; e kérdéskörben mások mellett megszólalt Babits Mihály, Szerb Antal, Merényi Oszkár, Veres Péter, Féja Géza, Cs. Szabó László, Hamvas Béla, Tüskés Tibor, de a legismertebb kétségtelenül Szabó Zoltán, illetve az ő *Szerelmes földrajz* (1943) című könyve. Ez a kötet manapság is a legtöbbet hivatkozott munka, ha egy tájegység irodalmi géniuszáról vagy a magyar irodalom génius loci-járól esik szó. Szabó Zoltántól táj-nemzet-nyelv-irodalom viszonyáról alapvető igazságokat tudunk meg, melyek bekerültek az irodalmi köztudatba is. („Mert a nép sok tekintetben a táj alkotása, s a táj sok tekintetben a népé.. stb.).

Tüskés Tibor *Pannóniai változatok* című művében jogosan figyelemztet arra, hogy a valódi, súlyos dunántúli hagyományt Zrínyi Miklós, Széchenyi István, Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály és Babits Mihály képviseli. Ezt a hagyományt folytatják Illyés Gyula és Weöres Sándor, Keresztúry Dezső és Csanádi Imre, Simon István és Nagy László, Fodor András és Csoóri Sándor, vagy éppen Egry József és Martyn Ferenc művei. Tüskés Tibor esszéinek szerepe és jelentősége is abban áll, hogy felismerte a táji hagyományok és a jelenkori műveltség között levő szerves kapcsolatot, s kísérletet tett arra, hogy megragadja ennek a kapcsolatnak a valóságos jelentkezési módját néhány dunántúli költő, mint Takáts Gyula, Csorba Győző, Pákolitz István, Fodor András, Takács Imre, Kalász Márton; író, mint Fülep Lajos, Bertha Bulcsú, Lázár Ervin; és művész, mint Rippl-Rónai József, Egry József, Borsos Miklós (aki csak félig-meddig – tihanyi lakhelye következtében – számít Pannónia képviselőjének) munkásságában. A

„dunántúli” jelző mögül Tüskés ilyen általános fogalmakat bont ki, mint: „Világosság, tisztaság, racionális biztonság, arányérzék [...] emberi méretű valóság”. Ezeket a fogalmakat keresi és igazolja költőinek vagy festőművészeinek munkásságát ismertetve, a pályaképek felrajzolása és a művek elemzése során.

Esetenként azonban tisztázandó, hogy a művészi értékek számbavételekor megfelelő helyre kerüljenek a táji hagyományok és a sajátosságok, mivel az értelmezések során túlzások is megfigyelhetők. Példának okáért megemlíthetjük, hogy 1930-ban Farkas Gyula² *A magyar romantika* című művében tett kísérletet arra, hogy a regionális tradíciók jegyeivel magyarázza a születő romantikus irodalom változatait. (Különösen a dunántúli írók: Kisfaludy Károly és Vörösmarty tájjal kapcsolatos élményvilágát mutatta be úgy, mint a nemzeti romantika egyik forrásvidékét.) Ezek az elképzelések azonban nem érintették komolyabban a magyar nemzeti irodalom szemléletét és történetének feldolgozását. A magyar irodalomtörténet-írás – a múltban és a jelenben egyaránt, köztudottan ui. – nem regionális, hanem eszme-, irodalom- és stílustörténeti szempontok, illetve vizsgálatok nyomán rajzolt képet a sok évszázados magyar irodalmi kultúráról, s a tájélmények vizsgálata csupán színezte ezt a képet, mint ahogy színezte azt az írók történelmi ismereteinek és élményvilágának elemző vizsgálata. Tudatosíthatjuk az axiómát, hogy az érték mindig egyetemes – s ha jelzővel is illetjük, annak sajátos tartalmi vonatkozásait kell értelmeznünk. A mai irodalom- és művészettörténészeknek tehát bizonyára nem az a feladata, hogy ne vegye észre, vagy rosszabb esetben tagadja a táj és a kultúra között feltételezett összefüggéseket, hanem az, hogy a valóságos (a szellemtörténet által feltételezettnél bonyolultabb és összetettebb) összefüggésrendszert írja le, olyan rendszert, amely számításba veszi a táji jellegzetességek történeti, kultúrtörténeti és szociológiai eredőit is.

A határon túli magyar kisebbségi irodalmak közül a legnagyobb múlttal rendelkező és egyben a legtöbb eredményt és irodalmi sajátosságot felmutató irodalmat említjük. Az ún. *Erdélyi gondolat* eszméjét, a transzszilvanista történelemfelfogást egyrészt értekezésekben és publicisztikában, másrészt szépirodalmi alkotásokban már a két világháború közti időben főként Kós Károly adta közre, fejtette ki (*Erdély – Kultúrtörténeti vázlat*³). Erdély ennek értelmében úgy jelenik meg, mint sajátos földrajzi, történelmi és kulturális egység, melynek népei (a magyarok, a románok és a szászok) egyrészt saját „anyanemzeteikkel” tartottak fenn szoros kapcsolatot, másrészt pedig az együttélés folytán élénk és ható kulturális és művelődési kapcsolatba is kerültek egymással. Ebben az esetben az említett népcsoportok viszonylagos egyensúlya alakította ki a regionális (autonóm) kulturális fejlődés lehetőségét.

Általános értelemben tehát elmondható, hogy a legjelentősebb magyar kulturális régiók valójában történelmi adottságnak tekintették

2 Farkas Gyula irodalomtörténész 1894-ben született Kismartonban (ma Ausztria-Burgenland). Egyetemi tanulmányait Budapesten, Halléban és Párizsban végezte. Magyar és német intézményekben tanított. 1947-től az 1957-ben bekövetkezett haláláig a göttingeni egyetem tanára volt. Műve, *A magyar romantika. Fejezet a magyar irodalmi fejlődés történetéből*, legutóbb 2012-ben az Attraktor (Gödöllő) kiadásában jelent meg.

3 Kós Károly, *Erdély – Kultúrtörténeti vázlat*, Erdélyi Szépművészeti Céh (Reprint), Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1988.

és tekintik jelenünkben is sajátos helyzetüket, elfogadva azt, nem is törekedtek annak bizonygatására és külön definiálására. Ilyen értelemben nem váltak semmilyen ideológia részévé, s inkább erkölcsi- és magatartásezményt jelentettek a nemzet, az irodalom és az emberek tudatában. Ehhez kapcsolódott a szellemi, az irodalmi és művészi formában való regionális sajátosságok megfogalmazása és megjelenítése.

Érték a regionalizmusban

Az irodalmi regionalizmus és sajátosság értékei részben megegyeznek az ún. nem regionális értékek rendszerével, másrészt részben különböznek attól. Az esetek túlnyomó többségében egy regionális közegben képződő, létrejött irodalmi és művészi értékélmény egyúttal közösségteremtő energiával és hatásértékkel bír. Ez egyik alapvető jellemző sajátossága. További ismertetőjegye, hogy (részben eltérően a modern művészetek értelmezésétől) a regionális műérték bizonyos szinten és mértékben levezethető a korábbiakhoz való viszonyából, sajátosságai révén kapcsolatban áll az előzményekkel. A regionális közegben létrejött műérték – akárcsak általános értelemben – nem vezethető le a műfaji előírások és formák teljesítéséből (vagy éppen tagadásából). Hangsúlyozottan érvényes ebben a közegben is, hogy minden egyes mű magának teremti meg formaelveit, amelyeket „önerőből” kell kiteljesítenie. Eleget kell tennie annak az igénynek, hogy önmagát „konstituálja” a befogadóban.

A leginkább hagyományokból megszülető regionális érték az új történelmi és társadalmi változások és kihívások következtében dialektikusan kapcsolódik a fejlődés, majd a perspektíva azonosítható vonalaihoz és irányzataihoz. Mondhatnánk azt is, hogy a regionális érték létrejöttét elősegítő (irodalmi) hagyományok az idő előre haladtával meghatározzák azok fejlődési, változási irányait és legfontosabb nembeli orientáltságát. Ebben az esetben figyelembe kell venniük a genezis által adott sajátosságokat, valamint a jelen, illetve a későbbiek számára jelentőséget és értelmet biztosító perspektivikus lehetőségeket. Ebbe ugyanúgy beletartozik a regionális tájékozódáson túl (pl. a szülőföld közösségi tapasztalatainak és élményeinek világa) mint az egyetemes szintű tájékozódás (pl. a kisebbségi magyar irodalmak esetében az összmagyar irodalomba való integrálódás iránya). Nyilvánvalóan ez a történetileg kialakult több irányú orientáltság genetikusan is kódolt, s a magyar irodalom kontextusán belül meghatározó jelentőségű a regionális irodalmi érték kialakulásában.

Az irodalmi alkotásban levő érték feltételezi a szerzőhöz (alkotóhoz) fűződő genetikus viszonyt, s az értéket képviselő sajátosság helyzeténél fogva is érintett helyzete által, továbbá részese az alkotó gondolati-emocionális viszonylatának és dimenzióinak. A regionális érték célközönsége elsősorban saját regionális (kisebbségi) közege, s azon keresztül az azonos nyelvű és kultúrájú befogadói réteg, magyar kontextusban beleértve az összmagyar irodalom befogadó közönséget, egy további szinten pedig, minden magyarul olvasó befogadót. A műalkotás értéke és hitelessége is függ a szerző (alkotó) kompetenciájától, s attól, hogy az mennyire képes saját élményeit esztétikailag értékesé tenni. Ez a sajátos viszony egyik meghatározó jellemzője az „alkotói autentikusság”, melynek segítségével definiálható a regionális szerző műve, s melynek létrejöttékor az alkotói attitűd, az alapeszme és érzelmi töltet valójában egy forrásból fakad. Az alkotó és műve a regionális közegben így tehát már genezisénel fogva sajátos szimbiózist alkot, minden külön- és kívülállási viszonyt felszámol és egyúttal egyedi kommunikációs módot és nyelvi, stílusközeget hoz létre. A regionális írói és költői magatartás elkülönítő jegye az is, hogy nem elsősorban a szöveggközpontú és kísérletező motiváción alapszik,

hanem jóval inkább ún. tapasztalati indíttatású, mely kedveli a „mimetikus értékkeremést”. Ennél fogva nagyrészt üzenetközvetítő szándékot és gondolatot hordoz, amit hitelesen akkor képes kiteljesíteni, ha kevésbé kísérletezik és leginkább a szokványosnak tartott narratív technikákat alkalmazza. Talán azért is valószínű, hogy az irodalmi formákkal való kísérletezés regionális kontextusban kevésbé gyakori, minek következtében a kritika körében figyelmet vált ki. S ez igaz azokban az esetekben is, ha a kísérletezés nem több más nemzeti irodalmakból átmentett szövegalkotási módnál, mondjuk kollázsnál vagy montáznál.

A regionális irodalmakra általában jellemző még az elbeszélői és asszociatív stílus, annak sajátos gondolkodási jellegzetességeivel és hangsúlyaival, sémáival és érzékenységi területeivel. A szövegen túlmenően a nyelvileg ki nem fejezett jelentéstartalom, kommunikációs mód is árnyalja a regionális kontextust. A regionális kultúráknak ismeretői továbbá azoknak a nonverbális utalásoknak és gesztusoknak a sora, amelyeknek természetes használata jellemzője a regionális szövegeknek. Ennek egyik fontos eleme és összetevője lehet példának okáért a multikulturalizmus, melynek szintén megvannak a vizsgálódási eljárásai és a maga esztétikája.

A tipizált irodalmi tudatforma a *valóság* képével és ismeretével

Számunkra, szlovákiai magyarok számára – ahogy azt már mások és másképpen is megfogalmazták – Fábry Zoltán, Győry Dezső, Dobos László, Tőzsér Árpád, Duba Gyula, Gál Sándor, Cselényi László, Grendel Lajos, Talamon Alfonz és mások szövegei, művei forrásértékűek, a szlovákiai magyarság lényegének és mélyebb ismeretének forrásai. Többet jelenthetnek, mint a történelemkönyvek és dokumentum-interpretációk, s így a (cseh)szlovákiai magyar írásbeliség alapszövegei, művei közé kell sorolnunk azokat. Amikor Turczel Lajos és Fónod Zoltán egész kisebbségi irodalmunkról és Fábry Zoltán életművéről, Szeberényi Zoltán Győry Dezső költészetéről alkot átfogó képet, vagy amikor Koncsol László és Zalabai Zsigmond saját nemzedékének lírikusi és prózaírói teljesítményeit értelmezi és méri fel, központi helyen szerepel a *valóság* és a *kisebbségi helyzet művészi kifejezésének értelmezése*. Nyomon követhető ez az ún. „kísérletezők” és a fiatalabb alkotói generációk önkifejezésének jellemzésében és értékelésében is. Bár előfordul, hogy a kritikusai vagy elemzői szempontok ignorálják ezt a hagyományokkal rendelkező megközelítési szempontot, ill. motívumot. Mindez persze kritikusai hozzáállástól függetlenül létező fenomen, tehát tényként kezelendő.

A szlovákiai magyar irodalom sajátosságait felmutató és hangsúlyozó nézetek, vélemények sorából most csupán kiválasztunk néhány jellemzőnek mondhatót. Szeberényi Zoltán, aki aránylag sokat foglalkozott a szlovákiai magyar irodalom alkotóival és műveik értékelésének kérdéseivel, az egyik vele készült interjúban a húszas évek közepén így vélekedik: „Én nem röstellem azt, amit most nem nagyon becsülnék, hogy kisebbségi irodalommal foglalkozom, mert úgy érzem, hogy ennek az irodalomnak megvan a maga feladata, a kisebbségi írónak megvan a maga küldetése. Ezt mással helyettesíteni nem lehet. Nevetséges, hogy most azon vitatkoznak, van-e szlovákiai magyar irodalom, vagy nincs. Ezek olyan mondvacsinált problémák. Egy biztos, hogy az író nem független a társadalomtól, amelyben él, és ez visszahat, visszatükröződik az írásban, a műben. Hiszen a kisebbségi helyzet, sors áthangolja a fogalmakat. Nálunk egészen mást jelent a haza, mást jelent a szülőföld, és mást jelent az úgynevezett tájélmény. Mindez egészen másként jelenítődik meg a szlovákiai magyar írónál, mint annál, aki a többségi nemzet tagja-

4 *Egy irodalom szolgálatában.* Lacza Éva beszélgetése a 75 éves Szeberényi Zoltán irodalomtörténésszel, Szabad Újság, 2005. augusztus 10., 11.

5 „...mindig csak a líra körében mozogok”. Beszélgetés Zalabai Zsigmonddal = ERDÉLYI Erzsébet – NOBEL Iván, *Induljunk tehát: otthonról haza,* Tárogató Kiadó, Budapest, 1966, 33.

ként saját országában él.”⁴ Egy egész életmű tapasztalatainak leszűréseként is értelmezhetők ezek a sorok. Summázatai egy irodalomról alkotott – legtöbbször elfogadható – véleménynek, mely túl a gyermekbetegségeken és történelminek mondható szakaszokon összmagyar irodalmi értékeknek is forráshelye. A Szeberényiéhez hasonló vélekedéseket tudunk felmutatni Fónod Zoltán, Csanda Sándor, Koncsol László, Duba Gyula és további – az idősebb generációhoz tartozó irodalomtörténészek és írók körébe sorolható – alkotóknál.

A közép irodalomkritikus-nemzedék véleményét is tipizált jelenségként kezelhetjük, amelynek szintén megfontolandó tanulságai vannak. Zalabai Zsigmond – aki a „Fábry-féle valóságérzék és etikai érdeklődés” egyensúlyba kerülését igyekezett megvalósítani az „esztétikai elemzéssel, az irodalmibb és műközpontúbb gondolkodással” – tisztán látta azt a kettősséget, amely a szlovákiai magyar irodalmat mindig is jellemezte. Így fogalmazott: „Én hiszek abban, hogy a nemzetiségi körülmények között van valamiféle szerepe, küldetése az írónak, az irodalmi tudatformának pedig pótolnia kell olyan egyéb – nem létező, vagy csökevényes – tudatformákat, melyek a nemzetiségi irodalomból hiányoznak. Ugyanakkor jottányit sem vagyok hajlandó engedni abból, hogy az író, bár gondolkozzék népben, nemzetben, és művei révén formálja a közösségi tudatot, ám az irodalmat mégiscsak irodalomként, a maga saját esztétikai törvényeinek megfelelően kell megélnie. Tehát a szlovákiai magyar írónak kijáró jelzők a következő sorrendben kellene hogy álljanak: nem szlovákiai és magyar és író, hanem író és magyar és azon belül – történetesen mert a sorsa úgy hozta – szlovákiai.”⁵

A szlovákiai magyar irodalom említett kettősségének hangsúlya reális szemléletet tükröz. Az egymástól eltérő szélsőséges felfogások, becsmérlő vélemények még nem változtatták meg soha ennek az irodalomnak a státuszát és minőségét. A fiatalabb irodalmárok körében is akad a valós tényeken alapuló véleményt-formáló elemző és értékelő kritikus. Ennek jó és egyben meggyőző példáját láthattuk Csanda Gábor szemléletében és emlékezetes véleményében a *Fejezetek a szlovákiai magyar irodalomból* című, az Irodalmi Szemlében folytatásokban közölt, összefoglaló írásaiban. Értelmezései irodalomtörténeti alapállásból indulnak ki, elfogulatlanul szemléli és kezeli a szlovákiai magyar irodalom létét bizonygató és kétségbevonó, vagy éppen tagadó véleményeket. Kortársai közül a legkörülményesebben és legmegbízhatóbban foglal állást és minősít. A tankönyvbe szánt anyag – ami meg is megjelent irodalmi tankönyvként a középiskolások számára – így tudott eleget tenni céljának, funkciójának és az elfogulatlanságon alapuló szemléleti objektivitásnak. Ezzel nem azt akarjuk állítani, hogy Csanda Gábor néhány kitétele nem képezheti vita tárgyát (pl. a „kettős kötődés” kommentálása, vagy éppen a szlovákiai magyar irodalom „múltjának” kezelése stb.), de mindenképpen nagyra értékelendő, hogy e kisebbségi irodalom néhány jellegzetes alkotására jó kritikai érzékkel hívja fel a figyelmet. Teszi ezt úgy, hogy megismerte az idősebb alkotógenerációk műveit

is, és biztos kézzel képes válogatni azokból. Elveti az olcsó megoldásokat a szlovákiai magyar irodalom létének megkérdőjelezését illetően, mivel az általa kiválasztott szövegek „az irodalomváltozatok problematizálását szolgálják” és különböző olvasatok lehetőségeire alkalmasak. Több kortársával ellentétben nincs szándékában megfelelebezheterlennek látszani, teret enged a másképp történő értelmezések lehetőségének is. Megközelítésében – nem véletlenül – külön fejezetet szentel az irodalom és a valóság összefüggésének és megállapítja: „A szlovákiai magyar irodalom és kultúra helyzete (specifikuma) és ennek megítélése elvonatkozhatatlan a szlovákiai magyar identitástól, nemkülönben ennek folyamatos változásaitól, mely identitásváltozások természetesen e kisebbség története alakulásának következményei. A megtörténtek ismerete, a történelmi tapasztalat mint a kisebbségi önértéktudat alapja ebben a folyamatban az irodalmi mű hitelességének ismervévé válhat, de legalábbis valamilyen követelményként merülhet fel e kisebbség képviselőinek önismeretére vonatkoztatva.”⁶ Összecseng mindez azokkal a véleményekkel, amelyek a szlovákiai magyar irodalom nyitottságának követelménye és az esztétikai értékprioritása mellett nem feledkeznek el ennek az irodalomnak a valóságos helyzetéről, amely közvetve és közvetlenül mindig nagyban befolyásolta e kisebbségi irodalom „teremtett világának” tudati állapotát. Ennek az irodalomnak a „szövegszerűsége” és „nyelvi természete” mellett fontos a valóságból való származása és „világszerűsége”, pontosabban a létező világból való építkezése és irodalmat teremtő kontextusa.

6 Fejezetek a szlovákiai magyar irodalomból (1), Irodalmi Szemle, 2006/11, 62.

Nem eladó; installáció, Somorja, At Home Galery, 2015. Fotó: Bartha József

Azok számára, akik a szlovákiai magyar irodalom és kultúra értékelésének és megítélésének kérdésében mondanak véleményt, nem lehet mellékes a valóságra való hivatkozás. Már csak azért sem, mivel valóság nélkül egyetlen író és művész sem él meg, s azért sem, mert „emlékezet nélkül sincs művészet”. A szlovákiai magyar irodalom létének megkérdőjelezése inkább kisebb mint nagyobb hatékonysággal búvópatak módjára újból és újból előjött, előjön, majd – éppen a valósággal való szembesülése után – elhalványodott, erejét és hatását veszve megszűnt. A kérdésfelvetés jórészt mechanikus volta nem figyel az „emlékezetre”, nincs kellő történetisége, ignorálja a sajátosságokat és a fejlődés tényét. A paradigmaváltásra való hivatkozások igyekeznek elfelejteni a folytonosságot és a változások dialektikájának menetét, esetenként durva szimplifikációkat eredményeznek. A közel sem lineáris képet mutató fejlődésben megvan a helye a részleges változásoknak is, sőt a visszatérő momentumok megjelenésének és továbbélésének. Elvakultnak kell lenni ahhoz, hogy ezeket az elemző szem ne vegye észre. Irodalmi és művészeti berkekben – jelenünkben maradva – például a posztmodern fokoza-
tos térvesztése és egyben elhalványulása kellő mintaként szolgál. A posztmodern prominensei mostanság már maguk „realista” és „újrealista” műveket írnak a magyar irodalomban is. Újból fontossá vált a „történet”. Nyilatkozataikból is egyértelművé válik, hogy például a nemrég elhunyt Esterházy Péter, vagy éppen a szlovákiai magyar Grendel Lajos és mások prózájában a „sztori”, a „mese” (tehát a tartalmi rész) alapvető és meghatározó fontosságúvá válik. Ebben az értelemben esetükben is „realista” alkotókról beszélhetünk, bár nyilvánvalóan nem a fogalom történelmi, két világháború közti értelmezésének megfelelően.

Itt és most nincs szándékunkban felsorolni azokat a véleményeket, indokolt és kevésbé indokolt eszme-futtatásokat, amelyek a szlovákiai magyar irodalom létének megkérdőjelezésével foglalkoztak. Csupán jelezzük, hogy voltak köztük olyanok is, akik ab ovo „hiábavaló” kérdésfeltevésnek, provokációnak minősítették az egész ügyet. A gyakran sarkított véleményt nyilvánító Cselényi László idevonatkozó végső következtetését idézem, aki egyik írásában „szubjektív mérleg”-et készített a csehszlovákiai magyar írásbeliség negyven évéről: „... arra sincs szükség, hogy újra meg újra feltegyük (ki tudja ki, és mi által sugalmazva) a hiábavaló kérdést, hogy van-e egyáltalán csehszlovákiai magyar irodalom?”⁷ A probléma ilyen minősítésére azért került sor, mivel a szlovákiai magyar irodalom által felmutatott eredmények akkor sem hagytak kétséget afelől, hogy meg lehessen kérdőjelezni azokat. Hozzáteesszük, olyan kisebbségi közösség irodalmáról és kultúrájáról van szó, amely a létrejöttétől számított eddig eltelt

közel száz év alatt kényszerközösségből saját identitással bíró közösséggé alakult át, amihez nyilvánvalóan a közösen átélt élmények sokasága kellett. Ez a kisebbségi sors és élmények szolgálták az irodalmi feldolgozás témájául és tárgyául a szlovákiai magyar alkotók és az irodalom számára, hogy művészi formába jelenítse meg azokat.

Pro memoria: a szlovákiai magyarság saját identitásának tényét történészek és szociológusok szaktanulmányai és felmérései is kellőképpen igazolják. Azok tehát, akik e kisebbségi közösség tagjaként tagadják vagy kétségbe vonják e közösség irodalmát és kultúráját, saját identitásukat is megkérdőjelezzik, s nem vállalják a saját helyzetükkel való szembesülést. Általában, és ebben az esetben is, csupán a kérdések megfogalmazása nem elégséges, mivel nem motivál válaszadásra, inkább további kérdéseket és indokolatlan reakciókat válthat ki.

A szellemi formációk kapcsolata és a kisebbségi irodalom értelmezése

Nem szabad elfeledkezni arról, hogy a kisebbségi magyarok sajátos és fontos munkát végezhetnek/végeznek a szellemi javak és kultúra csereforgalmában. Ez a lehetőség figyelhető meg abban az esetben is, ha mostanság nem szokás gyakran emlegetni ezt aényt. A kisebbségi magyar alkotók eredeti művei új tapasztalást és új érzékenységet is továbbítanak a világ felé, mivel bennük és általuk meghonosodhatnak olyan formák, irányok és áramlatok, amelyek összeötvözik a magyar tradíciót a szomszéd népek irodalmának egyediségével. S bizonyára nem kell külön hangsúlyozni és méltatni az esetenként (sajnos) nem kellően értékelt, vagy éppen lebecsült, de mindig újra és újra esedékes fordító – ismertető – interpretáló szellemi munka hasznát. Ehhez a kérdéskörhöz kell hozzátennünk azt, hogy Közép-Európa népeit voltaképpen csak (nota bene) a nyelv és a múltból örökölt sokféle előítélet választja el egymástól. Másrészt: az életforma és a műveltségi szint és vonzalom alig különbözik. Ha tehát egymás nyelvét megtanuljuk és az előítéletek falait fokozatosan lebontjuk – ahogy azt már tapasztalt történészek és komparatisták javasolták és szorgalmazták –, olyan általánosan érvényes felismerésekre tehetünk szert, amelyek még elméletileg sem lehetnek közömbösek. Az ún. „népi történelem” ebben a régióban ugyanis nem ugyanazon vonal mentén alakult, mint a nemzetek (államok) történelme, mivel ez utóbbit politikai érdekek és irányított ideológiák mindig nagyban befolyásolták. A létrehozott hamis tudatok hatottak az egyénekre és az egyes népekre, de természetes fejlődési menetüket csak időlegesen tudták eltéríteni. Ezért volt úgy, hogy még a legfeszültebb politikai helyzetekben és szított ellenségeskedések idején is, mindig voltak egymásra utaltságok, mélyrétegi és kulturális érintkezések, és ezzel járó párhuzamos jelenségek, amelyek tudatosítása közben más szint és jelentőséget kaptak az evidens különbözőségeik is. Sajnos megállapítható az a tény, hogy hiányzik – pontosabban eddig még nem jött létre – egy olyan tudományszak, amely körültekintő szakszerűséggel feltárja és tisztázza, hogy milyen összetevők, tényezők hogyan és milyen mértékben alakították és formálták Közép-Európában az említett kettős – a „népi” és „nemzeti” – történelem körülményeit.

Ennek szerves kiegészítője lehetne a „közép-európai embert”, a közép-európai kultúrákat, irodalmakat sajátos meghatározó erőik, lehetőségeik vonalán történő értelmezések sora. Feltételezhetően ilyen elemzés, mely kiegészülne egy hasonló történelemnyomozás eredményeivel (még ez sem valósult meg!), minnek következtében nyilvánvalóvá válna a tény, hogy ezek a népek sokáig nem a régió (táj) egyesítő (párhuzamosító) egymás

8 Dobossy László, *A közép-európai ember*, Magvető Kiadó, Budapest, 1973, 12.

9 Uo.

melléttségben vagy éppen elválasztódásban éltek, hanem egy kívülről jövő politikai szempont, beléjük konstruált ideológia határozta meg egymáshoz való viszonyukat. Ez lehetett az oka annak, hogy a közép-európai régió népei egymással szemben is, bizonyos szinteken izolálták a saját kultúrájuknak és történelmüknek a jellegét. Még a legfejlettebb szellemi formációk és csoportok – kevés kivételtől eltekintve – sem törekedtek arra, hogy tényfeltáráon és jellegadóan feltárják, megismerjék és megértsék egymást, s ne maradjanak meg az esetleges és véletlenszerű kapcsolatoknál.

Az összehasonlító irodalomtudománnyal foglalkozók szerint is számtalan példa és megállapítás igazolja a kisebbségi magyar nemzeti irodalmak sajátos helyzetét és annak értelmezhetőségét. A jellemzések sorából ebből az alkalomból csupán két meglátást emelünk ki. Dobossy László, aki módszerességgel törekedett arra, hogy a közép-európai népek életében, kultúrájában a közös vonásokat és gyakran a felszín alatt érvényesülő párhuzamokat értelmezze, meggyőzően írta le: „...a szétszóródás után a szomszédos országokban új életre kelt részirodalomnak igenis van sajátos és csak általuk vállalható szerepük az egyetemes irodalom távlataiban: szép és hasznos feladatként, magyar nyelven, irodalmi hagyományainkba ágyazottan ők szólatatják meg azt a többet, azt a mást, ami általános érvényű tapasztalatként fakad a népek közt élés különleges állapotából... Peremmagyarok ők, s mégis olyan tapasztalat hordozói, amelynek érvénye túlmutat a hely és idő korlátain. Számukra a nemzethez tartozás nem valami változathatatlan adottság, hanem önkéntes választás dolga.”⁸ Dobossy László véleménye azért is felfigyeltető, mivel háttérben az a felismerés is meghúzódik, hogy a szlovákiai magyar irodalom első köztársaságbeli írói közül „úgyiszlóván senki sem emelkedett a magyar szellemi munka élvonalába... Mert úgy írtak, ahogy akkor Pesten írtak...”, akik viszont „elszakították a budapesti köldökzsinórt, s merészebben tájékoztak a gondolkodás és az alkotómunka új vívmányairól, előbb-utóbb majdnem valamennyien igazolódtak.”⁹

Ami érvényes lehetett a két háború közötti időben, az időszerű társadalmi, politikai helyzetnek volt köszönhető, s bizonyára átmenetiségevel is kitűnt. Különösebben bizonygatni nem szükséges, hogy az anyaországgal való szoros kapcsolat a határon túli kisebbségi magyarok kultúrájában, irodalmának fejlődésében nélkülözhetetlen és pótolhatatlan szereppel bír. Jelenünk magyar integrációs törekvései is a történelmi múlt, továbbá a magyar kultúra és nyelv egységbe tartozásának igényét juttatják kifejezésre. A „budapesti köldökzsinór” megerősítéséről van tehát szó, amely táplálja és öngazolásának, identitásának fontos részét adja a nemzeti kisebbségi sorban élőknek. Azt is megerősített axiómaként láthatjuk, hogy a fejlődés során a szükségszerűség fölébe kerekedik az esetlegesnek és helyet adott a véletlennek. A jelenünk kívánt integrációs törekvései által deklarált elvek különböző szintjei korántsem a nemzeti elvek mellőzésével valósulnak meg, a kis létszámú nemzetek, nemzeti kisebbségek helyzetére pedig jellemző az adott közösség kultúrájának az egyén és az

emberiség kultúrája közé iktatása, amely a magyar kultúrában és irodalomban időnként alaptörvényként jelenik/jelenhet meg.

Egy másik, elméleti kutatásairól ismert szlovák komparatista, Dionýz Ďurišin több fejtegetésében is foglalkozik a „kisebbségi”, ill. „nemzetiségi” irodalmakkal, s megállapításokat tesz a szlovákiai magyar irodalom kutatásának szempontjaival kapcsolatosan is. Ezeket a szempontokat az összehasonlító irodalomtudomány, pontosabban az irodalmak közti folyamat elmélete alapján kínálja, s lehetőségeit a szlovákiai magyar irodalom adott kontextusaihoz (összefüggésrendjéhez) kapcsolja. Megállapítása a kisebbségi/nemzetiségi irodalmak relatív önállóságát hangsúlyozza: „A nemzetiségi irodalom az »egésznek« nem csupán része, hanem önálló irodalomtörténeti egység, s ebből adódnak sajátos kapcsolatai a nemzeti irodalommal és az irodalomközi folyamatokkal. Keletkezését, önépítő formáit és további fejlődését egyfelől a regionális irodalmak és a nemzeti irodalom, másfelől a nemzeti irodalom és az irodalomközi jelenségek szempontjából ítélni lehet meg. Az irodalmak közötti helyzetét tekintve tehát létezése sokdimenziós.”¹⁰ A szlovákiai magyar irodalom fejlődésének történetiségét is figyelembe véve Ďurišin rámutat arra a tényre, hogy az öntudatosodási folyamat fokozatosan valósult meg, egymásnak ellentmondó törekvések kíséretében, s hogy ennek a nemzetiségi irodalmak fejlődését alapjában véve két összefüggésrend határozta meg. Egyrészt kapcsolata a magyar nemzeti irodalommal, másrészt összefüggéseinek és specifikus szerepének keresése a (cseh-) szlovák államalakulat irodalmi életében. Az alapvető kontextust a „kisebbségi” irodalom és a később kialakuló „nemzetiségi” irodalom közötti jelentésbeli különbséggel jellemzi: a fejlődés „kisebbségi” szakaszában az önálló lét tudata csak potenciálisan, „nemzetiségi” szakaszában pedig a sajátosság- és önállóságtudat meghatározó módon van jelen. Ahogy Ďurišin fogalmaz: „A csehszlovákiai magyar irodalom önállósága csupán ennek az irodalomnak az új csehszlovákiai politikai-társadalmi és irodalmi helyzetben betöltendő új feladatköre és küldetése felismerése által nyerhetett teljes jelentést”.¹¹ Ďurišin azt is sugallja, hogy ez a kisebbségi irodalom – mint szuverén egység és egész – olyan mértékben formálhatja kapcsolatait az adott államalakulatban, és azon túl, amilyen mértékben tudatosítja önállóságát és egyben sajátos feladatkörét.

Dobossy László és Dionýz Ďurišin is egyetért abban, hogy a szlovákiai magyar irodalom többletfeladatok ellátásában is eredményes lehet, sajátos jegyekkel bír és a helyzetükből adódó szerepeket vállalhatnak. Közös jegyeket tartalmaz véleményükben az is, hogy a kisebbségi irodalom sorsának biztosítékát nem az anyaországhoz való kap-

10 Dionýz ĎURIŠIN, *A nemzetiségi irodalom mint irodalomtörténeti egység*, Kontextus, Madách-műhely, Bratislava, 1985, 111.

11 *I. m.*, 113.

12 Lásd részletesebben: *Érték a sajátosságban* (Vizsgálódások a kisebbségi magyar nemzeti irodalom érték-lehetőségeinek kontextusában) = *Irodalmi érték és sajátosság*, Katedra hungaristiky, Filologická fakulta UMB, Banská Bystrica, 2003, 45–62. Továbbá: *Identitás-Kontextus-Esztétika*, (A szlovákiai magyar irodalom kapcsolatrendszeréhez) = *Kultúra a súčasnost 5*, Katedra Areálových kultúr, FSŠ UKF v Nitre, 2007, 8–18.

csolatuk meghatározottságában látták. Az önálló úton járás, saját intézményrendszer kialakítása és működtetése, a társadalmi és politikai, továbbá kulturális előnyök felfedezése és kihasználása szuverenitásukat és autonómiájukat erősítő tényezők. Dobossy László a merészebb és szabadabb tájékozódás lehetőségéből indul ki, amikor a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom új lehetőségeit látja, Dionýz Ďurišin viszont az adott (szocialista) rendszer vívmányaként és letéteményeként tartja számon az 1945 utáni kisebbségi irodalmak alaphelyzetét, további fejlődésének, erősödésének feltételeit. Mindketten történelmileg azonosítható feltételrendszerből és ideológiailag felismerhető tényezőkből indultak ki.

A történelem és a társadalmi fejlődés ezekben az esetekben is rácafol az előző időszakokban keletkezett – elfogadhatónak látszó – véleményekre és teóriákra. A Dobossy László és Dionýz Ďurišin által deklarált vélemények ugyan saját idejükben újszerűnek tünnek és hatottak bizonyos körökben, az európai integrációs törekvések, s bennük a magyar kultúra integrációs törekvései és az országhatárok légiesülése, az anyaország és a határon kívüli kisebbségi magyarság összetartozásának felerősödő eszmeisége differenciáltabb, sőt ellentétes irányú fejlődési tendenciát és egyben perspektívát jelent a kisebbségi magyar nemzeti irodalmak számára. A szülőföld és a hazai táj alapvető meghatározó jellege mellett az anyaországhoz való tartozás tudata erősödik fel a történelmi múlt példájára, elsősorban a kultúra és területei határtalanításával. A Dobossy és a Ďurišin által hirdetett „önállóság” paraméterei ártértekelődnek, leegyszerűsödnek és más irányt vesznek, szekundér helyre szorítva a „befogadó országot” és természetes módon primer helyre emelve a magyar nemzethez való tartozást és kapcsolatrendszer erősítését.

Az irodalom és alkotói lélektani motiváció mélyebb rétegeihez kell eljutnunk ahhoz, hogy hitelesebb képet kapjunk a nemzeti kisebbségi identitás és az irodalmi érték összefüggésrendjéről. A kérdés összetettsége – mellyel már több írásunkban is foglalkoztunk¹² – elfogadja és igazolja azt a felismerést, hogy a nemzeti kisebbségek kulturális identitása és az esztétikai érték között közvetlen kapcsolat is létezik, s hogy a művészi érték hatékonyan elősegíti a nemzeti kisebbség kulturális identitásának meghatározását és felmutatását. S mindez már nem külső, hanem belső és minőségi paramétereket jelent. Ennek a kérdésnek a részletesebb vizsgálata bizonyítja, hogy a kisebbségi írók és költők fejlődési útja a valóság, a morál, az identitás és további más értékek keresésétől vezet el az esztétikum megtalálásáig és teljes megéléséig. Ennek a felismerésnek azért nem esetleges és véletlenszerű az érvényessége, mivel nem csupán az egyes írói és költői pályák ívét jelzi hitelesen, hanem a nemzeti kisebbségi magyar irodalmak történetének, alakulásának és fejlődésének útját is kivetíti.

Nyitra, Vágkirályfa, 2011–2016

Uzonka; tájbeavatkozás, performansz, Uzonkafürdő, Erdély Románia, 2010, foto: MAGMA